

Inese Šūpule
Latvijas Universitāte

APDRAUDĒTAIS VAIRĀKUMS UN PAŠPIETIEKAMĀ MINORITĀTE: INTEGRĀCIJAS POLITIKAS GALVENO VIRZIENU ANALĪZE LATVIJĀ

THE FRAGILE MAJORITY AND THE SELF-SUFFICIENT MINORITY: ANALYSIS OF THE MAIN DIRECTIONS OF INTEGRATION POLICY IN LATVIA

Inese Šūpule, *Dr. sc. soc.*, ir socioloģe un vadošā pētniece nodibinājumā *Baltic Institute of Social Sciences* un Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūtā. Pēta sabiedrības integrācijas jautājumus jau kopš 1998. gada un ir strādājusi ar pētījumiem gan par nepilsoņiem Latvijā, gan mazākumtautību izglītību, gan integrācijas politiku un dažādiem migrācijas aspektiem. Pēdējo gadu laikā pētnieces uzmanība bijusi pievērsta emigrācijas procesu analīzei un sociālo problēmu izpētei, un politikas izvērtējumiem.

E-pasts: inese.supule@lu.lv

Kopsavilkums

Rakstā analizēta sabiedrības integrācijas politikas īstenošana un nācības veidošanās procesi Latvijā laika posmā no 1989. līdz 2023. gadam, skatot to caur latviešu kā etnolingvistiskās grupas apdraudētības fenomena teorētisko perspektīvu. 90. gadu etnisko grupu situācijas raksturošanai pēc valsts neatkarības atgūšanas izmantota Kanādas profesores Marijas Makendrū piedāvātā teorētiskā pieeja, kur viņa aplūko dažādu grupu attiecības dihotomijā “apdraudētais vairākums” un “pašpietiekamā minoritāte” Beļģijas, Katalonijas, Kvebekas un Ziemeļīrijas gadījumu izpētē. Analīze atklāj, ka 90. gados valsts īstenotā politika bija vērsta uz latviešu valodas stiprināšanu un PSRS laikā izveidotās valodas hierarhijas maiņu. Uz to bija vērsti visi galvenie integrācijas jomā pieņemtie likumi: Valodas likums (1989), Pilsonības likums (1994), Izglītības likums (1998). Īstenotās integrācijas politikas rezultāti šajos trijos galvenajos virzienos (valodas politika, pilsonības politika, mazākumtautību izglītības politika) atklāj, ka latviešu valodas pozīcijas nostiprināšanas mērķis lielā mērā ir sekmīgi īstenots, jo latviešu valodas zināšanu pašnovērtējums mazākumtautību vidū ir uzlabojies, būtiski ir uzlabojusies mazākumtautību jauniešu latviešu valodas prasme. Arī nepilsoņu īpatsvars Latvijā ir būtiski samazinājies (no 27% līdz 9%), un pāreja uz izglītību tikai valsts valodā notiek un tiks pabeigta līdz 2025. gadam.

Raksturvārdi: integrācijas politika, apdraudētais vairākums, pašpietiekamā minoritāte, latviešu valodas zināšanas, apdraudētības sajūta.

Summary

This article analyzes the processes of society integration policy implementation and nation-building in Latvia in the period 1989-2023 from the theoretical perspective of ethnic Latvians feeling threatened. In order to describe the situation of ethnic groups in the 1990s after the country regained its independence, the theoretical approach proposed by Canadian professor Maria McAndrew has been used in which she examines the relationship between different groups in the dichotomy of “fragile majority” and “self-sufficient minority”. The approach was developed in the context of educational policy analysis in case studies from Belgium, Catalonia, Quebec and Northern Ireland, in all of which different solutions were sought in situations of a fragile majority in relations between certain conflicting groups.

The analysis reveals that the policy implemented by the state in the 1990s was aimed at strengthening the Latvian language and changing the language hierarchy established during the USSR period. The main laws adopted in the area of integration all had this aim: the 1989 Language Law; the 1994 Citizenship Law; the 1998 Education Law. The results of the integration policy implemented in these three main directions (language policy, citizenship policy, minority education policy) reveal that the goal of strengthening the position of the Latvian language has been largely implemented successfully, as self-assessment of knowledge of the Latvian language among minorities has improved, and also Latvian language proficiency of minority youth has improved significantly. The proportion of non-citizens in Latvia has decreased significantly (from 27% to 9%), and the transition to education only in the state language is in process and is scheduled to be completed by 2025.

Keywords: integration policy, fragile majority, self-sufficient minority, Latvian language proficiency, feeling threatened.

Ievads

Sabiedrības integrācijas politikas īstenošana un nācības veidošanas turpināšana Latvijā laika posmā no 1989. līdz 2023. gadam ir raksturojama no dažādu konceptuālu skatījumu viedokļa. Šajā rakstā teorētiskais skatījums uz īstenoto politiku balstās latviešu apdraudētības fenomena un ar to saistītās īstenotās politikas analizē. 90. gadu etnisko grupu situācijas raksturošanai pēc valsts neatkarības atgūšanas ir izmantota Kanādas profesores Marijas Makendru (*Maria McAndrew*) piedāvātā teorētiskā pieeja,¹ kur viņa aplūko dažādu grupu attiecības dihotomijā “apdraudētais vairākums” un “pašpietiekamā minoritāte” Beļģijas, Katalonijas, Kvebekas un Ziemeļīrijas gadījumu izpētē. Šī raksta autore uzskata, ka tieši latviešu valodas apdraudētības diskurss un latviešu kā titulnācijas apdraudētības sajūta ir bijusi sabiedrības integrācijas politikas pamatā pēdējo vairāk nekā 30 gadu laikā, aplūko trīs galvenos sabiedrības integrācijas virzienus – valodas politiku, pilsonības politiku un mazākumtautību izglītības politiku, skatot gan saistībā ar šīm

politikām definētos mērķus, gan izvērtējot īstenoto politiku rezultātus.

Publiskajā telpā jautājums par sabiedrības integrācijas politikas rezultātiem Latvijā aktualizējās saistībā ar Krievijas uzsāktu pilna mēroga karu pret Ukrainu 2022. gada februārī. Diskusijās plaši izskanēja frāze, ka “integrācijas politika Latvijā ir izgāzusies”. Šīs diskusijas labi ilustrē Māra Zandera komentārs par Saeimas debatēm 2022. gada jūnijā, parādot, cik daudzveidīgi ir viedokļi par sabiedrības integrāciju un arī sabiedrības integrācijas izvērtējuma aktualitāti.² Autore savā rakstā pievēršas sabiedrības integrācijas mērķu un rezultātu analīzei un secina, ka viens no būtiskākajiem mērķiem, kas tika definēts kā valodas politikas, pilsonības politikas un mazākumtautību izglītības politikas uzdevums, proti, stiprināt latviešu valodas pozīcijas, lielā mērā ir īstenots. Raksta rezultātu sadaļā aplūkoti galvenie likumi, kas pieņemti saistībā ar analīzei izvēlētajiem trīs politikas virzieniem, un izsekota šo likumu pieņemšanas loģika un pamatojums. Pēc politiku mērķu

¹ McAndrew 2013.

² Zanders 2022.

analīzes seko nodaļa, kurā sniegts ieskats īstenoto politiku rezultātos, balstoties gan statistikas, gan aptauju datos. Pirms analīzes rezultātu sadaļas sniegts datu balstīts pamatojums, kādēļ apdraudētības sajūta ir bijusi etniskās politikas centrā Latvijā 90. gados un lielā mērā ir arī joprojām un kā M. Makendrū piedāvātais jēdziens “apdraudētais vairākums”³ skaidro ne tikai Latvijas, bet arī Igaunijas izvēlētas integrācijas politikas pieejas.

Apdraudētības sajūta kā etniskās politikas pamats

Viens no Latvijas integrācijas politikas būtiskākajiem aspektiem, kas atklājas arī politiķu un mediju diskursos, pēdējo 30 gadu laikā ir latviešu kā etniskās grupas un latviešu valodas apdraudētība.⁴ 2010. gada iedzīvotāju aptauja⁵ parādīja šīs apdraudētības sajūtas izplatību Latvijas iedzīvotāju vidū. Saskaņā ar aptaujas rezultātiem 56% latviešu un 16% krievu Latvijā uzskatīja, ka latviešu valodas un kultūras pastāvēšana Latvijā ir apdraudēta. Simetriska jautājuma atbildēm par krievu valodas un kultūras Latvijā apdraudētību piekrita 11% latviešu un 34% krievu. Var secināt, ka 2010. gadā bažas par savas valodas un kultūras pastāvēšanu bija 56% latviešu un 34% krievu. Savukārt padziļināto interviju diskursu analīzē⁶ parāda, ka latviešu izpratnē viņu identitātes pamatu veido tieši latviešu valoda un kultūra, kurai viņi saskata apdraudējumu. Var secināt, ka politiķu argumentācija un politiskās pozīcijas sakņojas iedzīvotāju bažās un ka lielā mērā Latvijā pieņemtie likumi un īstenotā politika balstās tajās.

Jāuzsver, ka būtiska nozīme īstenotajā politikā ir varas attiecību dinamikai starp abām grupām – latviešiem kā sabiedrības vairākumam un krieviem kā lielākajai etniskajai minoritātei Latvijā. Latvijai atgūstot neatkarību, mainījās abu grupu statuss valstī. PSRS laikā dominējošā etniskā grupa visā PSRS bija krievi un krievu valoda bija gan Padomju Savienības

lingua franca, gan “panākumu valoda”, kas sniedza izredzes iekļūt privileģētās varas un ekonomiskās drošības pozīcijās,⁷ bet valodas politika, jau sākot ar 1988. gada LPSR Augstākās Padomes lēmumu,⁸ bija mēģinājums šo valodu hierarhiju un lielā mērā arī etnisko grupu hierarhiju mainīt.

Latvijas neatkarības atjaunošanas procesā latvieši no minoritātes kļuva par majoritāti savā valstī, savukārt krievi Latvijā kļuva par minoritāti, tomēr ikdienas diskursīvo prakšu līmenī abas grupas ne vienmēr pieņēma savu statusu.⁹ Piemēram, joprojām arī pēc 30 gadiem latviešu vidū izplatīta ir minoritātēm raksturīgā prakse sarunā pāriet uz “lielāku”, proti, krievu, valodu, kā arī norobežošanās un fokusēšanās uz savu etnisko kultūru un valodu. Savukārt daļa krievu nespēj samierināties ar sava statusa maiņu no majoritātes uz minoritāti, viņi vēlētos krievu valodu kā otru valsts valodu un dažādos veidos attaisno latviešu valodas nezināšanu arī pēc 30 gadiem neatkarīgā Latvijā.

Apdraudētas majoritātes un pašprietiekamās minoritātes diskursu fiksējuši arī pētnieki Igaunijā,¹⁰ kā arī pētnieki, kas pievērsušies tādu sabiedrību izpētei, kur nav viena izteikta dominējošā majoritāte. Viens no šādiem pētījumiem ir M. Makendrū pētījums¹¹ par izglītības politikas pieejām Beļģijā, kur līdzvērtīgas varas attiecības ir flāmu un franču valodas nesējiem, Katalonijā, kur paralēli ir kataloņu un spāņu valoda, Kvebekā, kur līdzīgi kā Katalonijā paralēli tiek lietota angļu un franču valoda. Viņas izpētes laikā ir arī Ziemeļīrijas gadījums, kur spriedze izpaužas nevis lingvistiski starp dažādu valodu nesējiem, bet starp divu reliģiju pārstāvjiem – katoļiem un protestantiem. Visos šajos gadījumos M. Makendrū piedāvātā teorētiskā pieeja ir aplūkot dažādu grupu attiecības dihotomijā “apdraudētais vairākums” un “pašprietiekamā minoritāte”.

Attiecībā uz valodas statusu latviešu valoda 80. gadu beigās (līdzīgi arī, piemēram, igauņu valoda) lielā mērā ir raksturojama kā

³ McAndrew 2013.

⁴ Šūpule et al. 2004; Zepa et al. 2006.

⁵ Zepa, Kļave 2011, 31.

⁶ Zepa, Kļave, Šūpule 2014.

⁷ Brass 1991.

⁸ Latvijas PSR Augstākā Padome 06.10.1988.

⁹ Zepa, Kļave, Šūpule 2014.

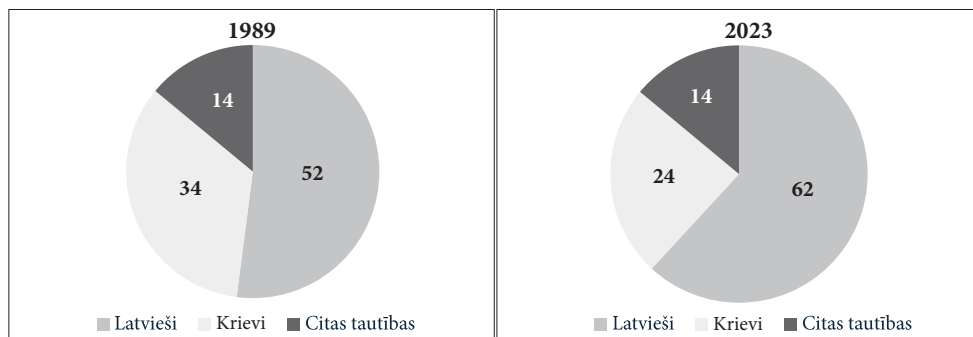
¹⁰ Kalmus 2003.

¹¹ McAndrew 2013.

1. tabula. Latvijas iedzīvotāju skaits pēc tautības gada sākumā

	1935	1989	2000	2023
Pavisam	1 905 936	2 666 567	2 377 383	1 883 008
Latvieši	1 467 035	1 387 757	1 370 703	1 175 902
Krievi	168 266	905 515	703 243	445 612
Citi	270 635	373 295	303 437	261 494

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2024a.

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2024a.

1. attēls. Latvijas iedzīvotāju īpatsvars pēc tautības 1989. un 2023. gada sākumā, %

2. tabula. Iedzīvotāju īpatsvars pēc tautības valstspilsētās 2023. gada sākumā, %

	Latvieši	Krievi	Cita tautība
Rīga	46,6	34,6	18,8
Daugavpils	21,0	46,9	32,1
Jelgava	61,6	24,2	14,2
Jēkabpils	63,3	23,9	12,8
Jūrmala	51,8	32,1	16,1
Liepāja	59,6	26,6	13,8
Ogre	73,4	17,2	9,4
Rēzekne	47,4	40,8	11,8
Valmiera	84,8	9,5	5,7
Ventspils	59,8	24,6	15,6

Avots: Centrālā statistikas pārvalde, 2024a.

vairākuma valoda, kurai nepieciešama aizsardzība, jo etnisko latviešu īpatsvars Latvijas teritorijā 1989. gadā bija tikai 52% (1. attēls) un latviešu skaita samazinājums gan īpatsvara ziņā, gan arī absolūtos skaitļos (salīdzinājumā, piemēram, ar 1935. gadu) bija būtisks

(1. tabula). Vienlaikus krievu valoda Latvijā bija raksturojama kā mazākumtautības valoda ar vairākuma valodas spēku, jo bija izveidojusies ilgstoša tradīcija starpkultūru komunikācijā izmantot krievu valodu un krievu valodas lietotājiem Latvijā bija vājas latviešu valodas

zināšanas.¹² 90. gadu Latvijā krievu valodas lingvistiskā pašpietiekamība bija novērojama visās lielākajās Latvijas pilsētās – Rīgā, Daugavpilī, Rēzeknē, Liepājā, Ventspilī, Jelgavā un Jūrmalā, jo lielākās pilsētas ir bijušas vispievilcīgākās vietas imigrācijai dažādos laikos, bet īpaši pēc Otrā pasaules kara, Latvijai atrodoties PSRS sastāvā.

Lai gan vairāk nekā 30 gadu laikā latviešu īpatsvars Latvijā kopumā ir palielinājies par 10% (no 52% 1989. gadā līdz 62% 2023. gadā) (1. attēls), absolūtos skaitļos latviešu skaits tomēr ir samazinājies. Savukārt, lai gan krievu īpatsvars ir par 10% samazinājies, krievu valodas lingvistiskā pašpietiekamība joprojām ir novērojama vairākās Latvijas lielākajās pilsētās, īpaši Daugavpilī, kur latvieši ir tikai 21% iedzīvotāju (2. tabula).

Ņemot vērā šīs atziņas par latviešu kā etniskās grupas un latviešu valodas apdraudētību, turpinājumā ir sniegts ieskats par latviešu valodas stiprināšanu kā Latvijas integrācijas politikas pamatprincipu, kas izpaudies dažādos integrācijas politikas virzienos Latvijā.

Integrācijas politikas galvenie virzieni un to mērķi

Trīs galvenie sabiedrības integrācijas politikas virzieni, jau sākot no 90. gadu sākuma, ir bijuši: (1) valodas politika; (2) pilsonības politika un (3) izglītības politika (2. attēls). Pirmkārt, Latvijas sabiedrības integrācijas politikas pamatā pēdējo 30 gadu laikā ir bijusi latviešu valodas stiprināšana, nosakot latviešu valodu par vienīgo valsts valodu un definējot to par sabiedrības integrācijas pamatu. Par to liecina gan LPSR Augstākās Padomes lēmums vēl pirms Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanas “Par latviešu valodas statusu”, kas pieņemts 1988. gada 6. oktobrī,¹³ gan Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas 1989. gada 5. maija Valodu likums,¹⁴ gan arī turpmākie likumi un grozījumi Latvijas Republikas Satversmē. Attiecībā uz grozījumiem Satversmē

jāpiemin 1998. gada grozījumi,¹⁵ kas iekļāva Satversmes 4. pantā teikumu “Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda”. Savukārt 2014. gada grozījumi¹⁶ iekļāva Satversmē ievada daļu, kas definē, ka “Latvijas valsts ir izveidota, apvienojot latviešu vēsturiskās zemes un balstoties uz latviešu nācijas negrozāmo valstsgribu un tai neatņemamām pašnoteikšanās tiesībām, lai garantētu latviešu nācijas, tās valodas un kultūras pastāvēšanu un attīstību cauri gadsimtiem, nodrošinātu Latvijas tautas un ikviena brīvību un sekmētu labklājību”, kā arī noteic, ka “uzticība Latvijai, latviešu valoda kā vienīgā valsts valoda, brīvība, vienlīdzība, solidaritāte, taisnīgums, godīgums, darba tikums un ģimene ir saliedētas sabiedrības pamats”. Arī 1999. gada Valsts valodas likuma 1. panta 5. punkts noteic,¹⁷ ka likuma mērķis ir nodrošināt “latviešu valodas ietekmes palielināšanu Latvijas kultūrvidē, veicinot ātrāku sabiedrības integrāciju”.

Otrs galvenais Latvijas integrācijas politikas virziens 90. gados ir pilsonības politika, un šeit būtiskākie ir divi likumi: Pilsonības likums (1994)¹⁸ un likums, kas nosaka nepilsoņu statusu (1995. gada 12. aprīļa likums “Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības”).¹⁹ Saskaņā ar pēdējo minēto likumu nepilsoņi ir tie Latvijas Republikā dzīvojošie, kā arī terminētā prombūtnē esošie bijušās PSRS pilsoņi un viņu bērni, kuri vienlaikus atbilst šādiem nosacījumiem: 1992. gada 1. jūlijā viņi bija “pierakstīti Latvijas teritorijā, vai viņu pēdējā reģistrētā dzīvesvieta līdz 1992. gada 1. jūlijam bija Latvijas Republikā, vai ar tiesas spriedumu ir konstatēts fakts, ka līdz minētajam datumam viņi ne mazāk kā 10 gadus nepārtraukti dzīvoja Latvijas teritorijā”; kā arī šo personu nepilngadīgie bērni, ja viņi nav Latvijas vai citas valsts pilsoņi.

“Latvijas Vēstnesī” publicētā oficiālā informācija²⁰ liecina, ka 1995. gadā Latvijā bija 724 234 nepilsoņi, kas veidoja 29% no Latvijas

¹² Druviete et al. 2021.

¹³ Latvijas PSR Augstākā Padome 06.10.1988.

¹⁴ Latvijas PSR Augstākā Padome 05.05.1989.

¹⁵ Saeima 15.10.1998.

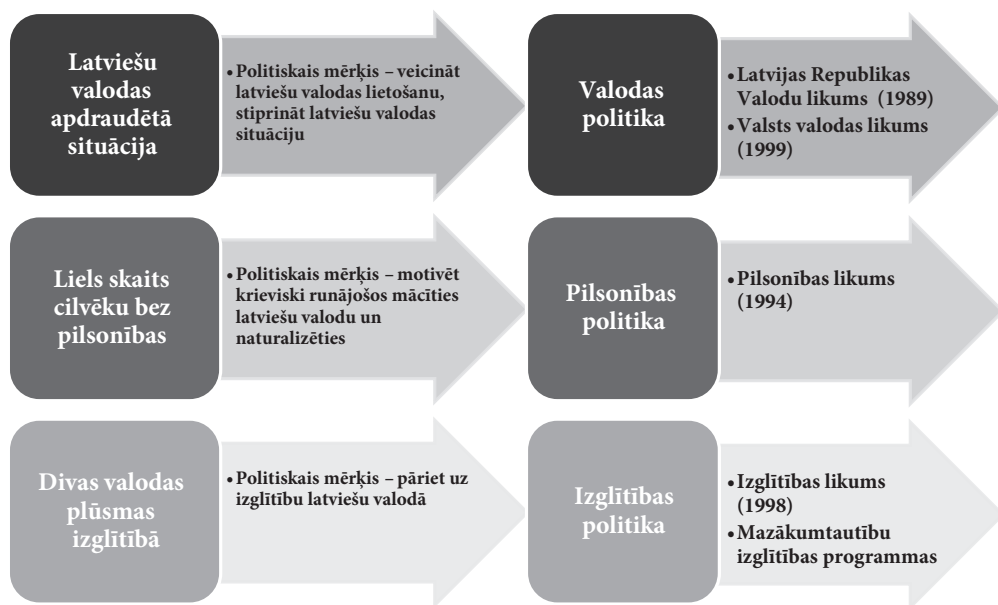
¹⁶ Saeima 19.06.2014.

¹⁷ Saeima 09.12.1999.

¹⁸ Saeima 22.07.1994.

¹⁹ Saeima 12.04.1995.

²⁰ Latvijas Vēstnesis 09.02.1995.

2. attēls. Galvenie izaicinājumi 90. gados, sabiedrības integrācijas politikas virzieni un likumi (autores definējums)

iedzīvotāju skaita. Jāuzsver, ka tas bija milzīgs skaits iedzīvotāju, kas ieceļojuši Latvijā pēc 1940. gada 17. jūnija. Lielākajai daļai no tiem bija vājas latviešu valodas zināšanas, jo, kā jau raksturots iepriekš, PSRS laikā Latvijā un visā PSRS dominējošā bija krievu valoda un no krieviski runājošajiem iebraucējiem netika sagaidīts, ka viņi apgūtu padomju republiku pamatiedzīvotāju valodu. Saskaņā ar “Latvijas Vēstnesi” publicētajiem datiem 1995. gadā 64% nepilsoņu bija krievi, 12% baltkrievi, 9% ukraiņi, 4% lietuvieši un 3% poļi.

Savukārt Pilsonības likuma²¹ 12. pants noteic naturalizācijas noteikumus, kas attiecas gan uz nepilsoņiem, gan citiem ārvalstniekiem, kuri vēlas iegūt Latvijas pilsonību. Šie noteikumi paredz vairākas prasības, arī to, ka personai, kas vēlas naturalizēties, pastāvīgā dzīvesvieta ne mazāk kā pēdējos piecus gadus ir bijusi Latvijā un ka šī persona “prot latviešu valodu”. Latviešu valodas prasmes līmeni un to zināšanu pārbaudi nosaka atbilstošie Ministru kabineta noteikumi. Vairāki iepriekš veiktie

pētījumi²² parāda, ka tieši latviešu valodas zināšanu trūkums nepilsoņiem ir viens no galvenajiem šķēršļiem Latvijas pilsonības iegūšanai. PMLP (2017)²³ veiktais pētījums liecina, ka no visiem, kas kārtojuši latviešu valodas prasmes pārbaudi 2014.–2016. gadā, vidēji 40% nav spējuši nokārtot šo eksāmenu. Vienlaikus nepieciešamība veicināt latviešu valodas zināšanu apguvi gan nepilsoņiem, gan jauniebraucējiem bija ļoti būtisks pilsonības politikas mērķis Latvijā, kas tika apspriests gan plašsaziņas līdzekļos, gan arī politiķu vidū.²⁴

Treškārt, arī izglītības politikas mērķis attiecībā uz mazākumtautībām Latvijā tika definēts saistībā ar nepieciešamību veicināt latviešu valodas apguvi mazākumtautību jauniešu vidū un stiprināt latviešu valodas pozīciju. Būtiski uzsvērt, ka 90. gados Latvijā pastāvēja divas paralēlas skolu sistēmas: viena, kurā skolēni mācījās tikai latviešu valodā, otra, kurā skolēni

²¹ Saeima 22.07.1994.

²² Baltijas Datu nams 1998; Baltijas Sociālo zinātņu institūts 2001; Šūpule et al. 2014; PMLP 2017.

²³ PMLP 2017.

²⁴ Zepa et al. 2006.

mācījās tikai krieviski, un tajās tika realizētas arī atšķirīgas mācību programmas. Izglītības reforma mazākumtautību skolās Latvijā sākās jau 1995. gadā, kad 1995. gada 10. augusta likums "Grozījumi Latvijas Republikas Izglītības likumā"²⁵ noteica, ka pamatskolas līmenī divi mācību priekšmeti un vidusskolā trīs mācību priekšmeti ir jāpasniedz latviešu valodā. 1998. gada 29. oktobrī Latvijas Republikas Saeima pieņēma jaunu Izglītības likumu,²⁶ kura 9. panta pirmā daļa noteic, ka "valsts un pašvaldību izglītības iestādēs izglītību iegūst valsts valodā", un tika paredzēts, ka šis punkts stājas spēkā pakāpeniski: 1999. gada 1. septembrī - attiecībā uz augstākās izglītības iestādēm. 1999. gada 1. septembrī valsts un pašvaldību vispārējās izglītības iestādes ar citu mācībvalodu uzsāk mazākumtautību izglītības programmu īstenošanu vai pāreju uz mācībām valsts valodā; 2004. gada 1. septembrī valsts un pašvaldību vispārējās un vidējās izglītības iestāžu desmitajās klasēs un valsts un pašvaldību profesionālās izglītības iestāžu pirmajosursos mācības tiek uzsāktas tikai valsts valodā. Taču protestu rezultātā tika veikti pārejas noteikumu grozījumi,²⁷ kas sākot ar 2004. gada 1. septembri, vidusskolās "mācību satura apguve valsts valodā tiek nodrošināta ne mazāk kā trijās piektdaļās no kopējās mācību stundu slodzes mācību gadā, ieskaitot svešvalodas". Vēl pēc 14 gadiem tika pieņemti Izglītības likuma grozījumi,²⁸ kas noteic, ka no 2021./2022. mācību gada visā vidusskolas posmā visi vispārizglītojošie priekšmeti tiek mācīti latviešu valodā.

2022. gada 29. septembrī Saeima pieņēma grozījumus Izglītības likumā,²⁹ kas paredz noslēgt pāreju uz mācībām tikai latviešu valodā trīs gadu laikā. Likuma pieņemšanu ietekmēja ne tikai tas, ka pāreja uz mācībām tikai latviešu valodā jau tiek īstenota salīdzinoši ilgu laiku, bet arī Krievijas uzsāktais agresīvais karš Ukrainā un tā ietekme uz sabiedrības noskaņojumu Latvijā. Turpinājumā ir sniegta analīze,

kā aplūkoto politikas virzienu mērķi ir Latvijā īstenojušies.

Integrācijas politikas rezultātu izvērtējums

Izvērtējot trīs identificēto integrācijas politikas virzienu (valodas politika, pilsonības politika un izglītības politika) īstenošanu un tās rezultātus (3. attēls), redzams, ka kopumā izvirzītie mērķi pakāpeniski 30 gadu laikā tiek īstenoti. Pirmkārt, kā parāda Latviešu valodas aģentūras veiktās aptaujas,³⁰ ir vērojama latviešu valodas zināšanu uzlabošanās. 1989. gadā latviešu valodu neprata vairāk kā 70% aptaujāto mazākumtautību pārstāvju, kam dzimtā valoda nav latviešu, bet 2000. gadā - 47%, savukārt 2019. gadā tikai 12% vispār nezinaja latviešu valodu. Ir nostiprinājusies arī latviešu valodas lietošana publiskajā komunikācijā. Saskaņā ar Latviešu valodas aģentūras pētījuma rezultātiem mācību iestādēs 83% aptaujāto (no tiem, uz kuriem šis jautājums attiecas) sazinās tikai vai pārsvarā latviešu valodā, valsts un pašvaldību iestādēs - 80%, darbā apspriežu un sanāksmju laikā - 78%, veselības aprūpes iestādēs - 76%. Tātad izvirzītie mērķi valodas politikā pakāpeniski tiek īstenoti un latviešu valodas pozīcijas pēdējo 30 gadu laikā ir būtiski stiprinātas.

Otrkārt, aplūkojot nepilsoņu skaita izmaiņas Latvijā, redzams, ka, salīdzinot ar situāciju 1995. gadā,³¹ kad Latvijā bija 724 000 nepilsoņu, kas veidoja 29% no Latvijas iedzīvotāju skaita, 2005. gadā³² nepilsoņu skaits jau bija samazinājies vairāk nekā uz pusi, bet 2023. gada sākumā³³ Latvijā bija 175 000 nepilsoņu, kas ir vairs tikai 9% Latvijas iedzīvotāju. No vienas puses, nepilsoņu skaita samazināšanās tikai daļēji ir saistāma ar naturalizācijas procesu un latviešu valodas apguvi šajā grupā, jo laika posmā no 1995. gada 1. februāra līdz 2023. gada 31. decembrim pilsonību naturalizējoties ir ieguvuši 149 425 nepilsoņi.³⁴ Lielāka ietekme

²⁵ Saeima 10.08.1995.

²⁶ Saeima 29.10.1998.

²⁷ Saeima 05.02.2004.

²⁸ Saeima 22.03.2018.

²⁹ Saeima 29.09.2022.

³⁰ Druviete et al. 2021, 56.

³¹ Latvijas Vēstnesis 09.02.1995.

³² PMLP 2017.

³³ CSP 2024a.

³⁴ PMLP 2024.

3. attēls. Īstenotās sabiedrības integrācijas politikas rezultāti (autores definējums)

uz nepilsoņu skaita samazināšanos ir dzimstības un mirstības faktoriem un migrācijai. No otras puses, šīs grupas būtiska samazināšanās ir uzskatāma par pozitīvu tendenci, jo daļai nepilsoņu galvenais šķērslis pilsonības iegūšanai bija latviešu valodas zināšanu trūkums, un viņu aizbraukšana arī ir sava veida risinājums. Interesanti, ka naturalizācijas iesniegumu skaits ir pieaudzis divas reizes pēc Krievijas pilna mēroga kara sākšanās Ukrainā. 2020. gadā un 2021. gadā tika reģistrēti atbilstoši 669 un 562 naturalizācijas iesniegumi, bet 2022. un 2023. gadā – 1175 un 1280 naturalizācijas iesniegumi.³⁵ Vienlaikus tomēr jāuzsver, ka, ņemot vērā nepilsoņu vecuma struktūru, redzams, ka kopumā nepilsoņu jautājums vairs nav ļoti aktuāls dienaskārtības jautājums. Latvijas iedzīvotāju vecuma struktūras analīze saistībā ar pilsonības statusu parāda, ka nepilsoņu vidū ir ļoti maz bērnu un jauniešu – kopumā mazāk par 3%: vecumgrupā 0–14 gadi ir 0,85% no visiem nepilsoņiem; vecumgrupā 15–29 gadi ir 2% nepilsoņu, vecumā 30–44 gadi ir 14%, vecumgrupā 45–59 gadi ir

27% nepilsoņu, bet vecumgrupā 60 gadi un vecāki – 56% nepilsoņu.³⁶

Treškārt, vērtējot izglītības reformas mazākumtautību skolās rezultātus, redzams, ka laika posmā no 1995. gada ir veikta pakāpeniska pāreja uz mācībām latviešu valodā. Sākotnēji pārejas periods paredzēja bilingvālās izglītības pieeju mazākumtautību skolās, bet pēdējie izglītības politikas lēmumi jau paredz pilnīgu pāreju uz izglītību latviešu valodā līdz 2025. gada 1. septembrim. Aplūkojot izglītības reformas ietekmi uz latviešu valodas zināšanām bērnu un jauniešu vidū, nav noliedzams, ka tai ir bijusi izšķiroša loma latviešu valodas zināšanu nodrošināšanā. Latviešu valodas aģentūras veiktās aptaujas³⁷ liecina, ka mazākumtautību vidū vecumā no 18 līdz 34 gadiem personām, kam dzimtā valoda nav latviešu, latviešu valodas zināšanas ir labākas nekā citās vecumgrupās (lielāks īpatsvars aptaujāto valodas pašvērtējumā norāda, ka viņu latviešu valodas zināšanas ir “ļoti labas” vai “labas”). Vienlaikus paralēli ir vērojams process, ka latviešu jauniešu krievu valodas zināšanas pakāpeniski pasliktinās. Tas nozīmē, ka

³⁵ PMLP 2024.

³⁶ CSP 2024b.

³⁷ Druviete et al. 2021, 59.

latviešu valodai un latviešiem kā apdraudētajam vairākumam nelabvēlīgais valodu zināšanu asimetriskums pakāpeniski ir mazinājies, jo mazākumtautības labāk zina latviešu valodu, bet daļa latviešu vairs nezina un ikdienā nelieto krievu valodu. Tas maina arī krievu mazākumtautības situāciju, jo daudzās dzīves sfērās un lielā daļā Latvijas apdzīvoto vietu krievi Latvijā vairs nav uzskatāmi par lingvistiski dominējošu, pašpietiekamu minoritāti. Vienlaikus (Rīgā, Daugavpilī) ir vērojamas arī situācijas, kad šāda krievu valodas pašpietiekamība joprojām ir sastopama, tomēr tā lielākoties ir izskausta no publiskās sfēras.

Secinājumi

Valsts īstenotā politika 90. gados bija vērsta uz to, lai mainītu latviešiem kā apdraudētajam vairākumam nelabvēlīgo valodu hierarhiju, kas bija nostiprinājusies PSRS laikā, un stiprinātu latviešu valodu. Uz to bija vērsti visi galvenie integrācijas jomā pieņemtie likumi: LPSR 1989. gada Valodu likums, Pilsonības likums (1994), Izglītības likums (1998). Īstenotās sabiedrības integrācijas politikas rezultāti šajos trīs galvenajos integrācijas politikas virzienos (pilsonības politika, valodas politika, mazākumtautību izglītības politika) atklāj, ka mērķis stiprināt latviešu valodas pozīcijas ir lielā mērā sekmīgi īstenots, jo ir uzlabojies gan latviešu valodas zināšanu pašvērtējums Latvijas iedzīvotāju vidū, gan arī būtiski uzlabojušās mazākumtautību jauniešu latviešu valodas zināšanas. Ir arī būtiski samazinājies nepilsoņu īpatsvars Latvijā (no 27% līdz 9%), kā arī notiek pāreja uz izglītību tikai valodā, kas pilnībā noslēgsies 2025. gadā. Tas ļauj secināt, ka integrācijas

politikas īstenošana attiecībā uz izvirzīto mērķi stiprināt latviešu valodas situāciju noteikti nav uzskatāma par neizdevušos. Īstenotās politikas rezultātā ir stiprināta latviešu valodas izmantošana publiskajā sektorā, tā ir priekšnosacījums pilsoņa statusa iegūšanai, tā ar katru gadu arī nostiprinās mazākumtautību vispārējā izglītībā (augstākajā un profesionālajā izglītībā tā ir ieviesta jau ilgāku laiku, šobrīd norit pāreja pirmsskolas, sākumskolas un pamatskolas posmā). Šāda politika nosaka to, ka paaudžu maiņu procesā pakāpeniski tiek izskaustas situācijas, kad krievu valodu Latvijā varētu uzskatīt par pašpietiekamu un krievu mazākumtautību par pašpietiekamu minoritāti. Vienlaikus latviešu valodas stiprināšana nav kaut kas jau paveikts un to ir nepieciešams turpināt, jo latviešu valoda citu valodu konkurencē, visticamāk, vienmēr būs valoda, kurai nepieciešama aizsardzība. Diemžēl dažādu faktoru dēļ - Krievijas agresija Ukrainā, Krievijas naidīgā retorika pret Rietumu valstīm un īpaši Baltijas valstīm -, arī latviešu apdraudētības sajūta, visticamāk, nav būtiski mazinājusies. Kopumā izvēlēta teorētiskā pieeja aplūkot divu lielāko etnolingvistisko grupu - latviešu un krievu - valodas situāciju dihotomijā "apdraudētais vairākums" un "pašpietiekamā minoritāte" sniedza iespēju labāk izprast, kādēļ integrācijas politikas īstenošanā Latvijā tik liela uzmanība pievērsta tieši latviešu valodas stiprināšanas jautājumam.

Šis raksts sagatavots projektā "Sabiedrības saliedētības vektori: no saliedētības ap valstsnāciju (2012–2018) uz saliedēto pilsonisko kopienu valsts, sabiedrības un indivīdu drošības labā (2024–2025)" (Nr. VPP-KM-SPA-SA-2023/1-0002).

VĒRES

- Baltijas Datu nams (1998) *Ceļā uz Latvijas pilsonisku sabiedrību*. https://providus.lv/article_files/1115/original/uzpilsab1&2ful.pdf?1326908574 (skatīts 15.05.2024.).
- Baltijas Sociālo zinātņu institūts (2001) *Ceļā uz Latvijas pilsonisku sabiedrību - 2000*. https://providus.lv/article_files/1117/original/uzpilsab2001.pdf?1326908939 (skatīts 15.05.2024.).
- Brass, P. (1991) *Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison*. Sage Publications.
- CSP (2024a) *IRV010. Iedzīvotāji pēc valstiskās piederības gada sākumā*. https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START_POP_IR_IRV/IRV010/ (skatīts 15.05.2024.).

- CSP (2024b) *IRV020. Iedzīvotāji pēc dzimuma, valstiskās piederības un pa vecuma grupām gada sākumā 1996–2023.* https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IR__IRV/IRV020/ (skatīts 15.05.2024.).
- Druviete, I.; Kļava, G.; Kopoloveca, N.; Koroļeva, I.; Mieriņa, I.; Rozenvalde, K.; Saulītis, A. (2021) *Valodas situācija Latvijā: 2016–2020. Sociolingvistisks pētījums.* Zin. red. Gunta Kļava, Inita Vītola. Rīga: LVA. https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/10/ValodasSituacijaLatvija_2016%E2%80%932020_A4_WEB_JAUNS.PDF (skatīts 15.05.2024.).
- Kalmus, V. (2003) Is interethnic integration possible in Estonia? Ethno-political discourse of two ethnic groups. *Discourse & Society*, 14 (6), 667–697.
- Latvijas PSR Augstākā Padome (06.10.1988.) Lēmums par latviešu valodas statusu. *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs* (13.10.1988.), Nr. 41. <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=135&id=167> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas PSR Augstākās Padome (05.05.1989.) Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas 1989. gada 5. maija Valodu likums. *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs* (18.05.1989.), Nr. 20.
- Latvijas Republikas Saeima (22.07.1994.) *Pilsonības likums.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/57512-pilsonibas-likums> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (12.04.1995.) *Likums “Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības”.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/77481-par-to-bijusas-psrs-pilsonu-statusu-kuriem-nav-latvijas-vai-citas-valsts-pilsonibas> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (10.08.1995.) *Likums “Grozījumi Latvijas Republikas Izglītības likumā”.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/36364-grozijumi-latvijas-republikas-izglitibas-likuma> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (15.10.1998.) *Likums “Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/50292-grozijumi-latvijas-republikas-satversme> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (29.10.1998.) *Izglītības likums.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/50759-izglitibas-likums> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (09.12.1999.) *Valsts valodas likums.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (05.02.2004.) *Likums “Grozījumi Izglītības likumā”.* <https://www.vestnesis.lv/ta/id/84315> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (19.06.2014.) *Likums “Grozījums Latvijas Republikas Satversmē”.* <https://www.vestnesis.lv/op/2014/131.4> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (22.03.2018.) *Likums “Grozījumi Izglītības likumā”.* <https://www.vestnesis.lv/op/2018/65.1> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (29.09.2022.) *Likums “Grozījumi Izglītības likumā”.* <https://www.vestnesis.lv/op/2022/197.1> (skatīts 15.05.2024.).
- Latvijas Vēstnesis (09.02.1995.) Par Latvijas pilsonību. *Latvijas Vēstnesis* (09.02.1995.), Nr. 21. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/26771> (skatīts 15.05.2024.).
- McAndrew, M. (2013) *Fragile Majorities and Education: Belgium, Catalonia, Northern Ireland, and Quebec.* Montreal, QC: McGill-Queen's University Press.
- PMLP (2017) *Pētījums. Latvijas nepilsoņu attieksme pret Latvijas pilsonības iegūšanu.* https://www.pmlp.gov.lv/sites/pmlp/files/data_content/2016.gada-petijums-latvijas-nepilsonu-attieksme-pret-latvijas-pilsonibas-iegusanu-riga-pdf1.pdf (skatīts 15.05.2024.).
- PMLP (2024) *Aktuālā statistika par naturalizācijas procesu (līdz 2023. gada 31. decembrim).* <https://www.pmlp.gov.lv/lv/naturalizacija> (skatīts 15.05.2024.).
- Šūpule, I.; Bebriša, I.; Kļave, E. (2014) *Latvijas nepilsoņu integrācijas procesa analīze.* Rīga: Baltic Institute of Social Sciences.
- Šūpule, I.; Krastiņa, L.; Peņķe, I.; Krišāne, J. (2004) *Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija.* Zin. red. Brigita Zepa. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. https://providus.lv/article_files/1092/original/etntoler_lv.pdf?1326906483 (skatīts 15.05.2024.).
- Zanders, M. (2022) *Par “integrāciju” – nenotikušo un mazticamo. Komentārs. 20.06.2022.* <https://satori.lv/article/par-integraciju-nenotikuso-un-mazticamo> (skatīts 15.05.2024.).

- Zepa, B.; Kļave, E. (2011) *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31240> (skatīts 15.05.2024.).
- Zepa, B.; Kļave, E.; Šūpule, I. (2014). Nacionālās identitātes veidošanas diskursi Latvijā. *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/31244> (skatīts 15.05.2024.).
- Zepa, B.; Šūpule, I.; Krastiņa, L.; Kešāne, I.; Grīviņš, M.; Bebrīša, I.; Ieviņa, I. (2006) *Integrācijas prakse un perspektīvas*. Rīga: Baltic Institute of Social Sciences. <https://providus.lv/petijumi/integrācijas-prakse-un-perspektīvas/> (skatīts 15.05.2024.).

Redakcijā saņemts 22.05.2024., apstiprināts: 01.08.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).